

MÜSTAZHİR - BILLÂH

çuklu sultanları Bâtınîler'le siyasî ve askerî sahada mücadele ederken Halife Müstazhir halkı bu konuda aydınlatmak amacıyla Gazzâlî'den Bâtınî gruplarının görüşlerine reddiye mahiyetinde bir eser yazmasını istemiş, Gazzâlî de bu amaçla *Feđâ'ihü'l-Bâtınıyye ve fezâ'ilü'l-Müstazhiriyye* adlı kitabını kaleme almıştır. Müstazhir-Billâh döneminde Selçuklu sultanları Bâtınîler'in faaliyetlerini ciddiyletme ve takip etmiş, Bâtınîlik'le ilgili olduğu söylenen şahısları şiddetle cezalandırmıştır. Devrin meşhur âlimlerinden Kiyâ el-Herrâsî bir yanlışlık sonucu Bâtınîlik'le itham edilmiş, 504'te (1110-11) Sultan Muhammed Tapar tarafından öldürülecekken Halife Müstazhir-Billâh'ın lehinde şehadetiyle ölümünden kurtulmuştur (a.g.e., IX, 129-130).

16 Rebülâhîr 512'de (6 Ağustos 1118) Bağdat'ta vefat eden Müstazhir-Billâh, veliahdı Müsterşid-Billâh tarafından kaldırılan namazdan sonra dârülhilâfedeki odasında gömüldü. Naaşı daha sonra diğer Abbâsî hânedanı mensuplarının kabirlerinin bulunduğu Rusâfe Mezarlığı'na nakledildi. Müstazhir-Billâh yumuşak huylu, güzel ahlâklı, hayır sever, halka iyi davranılmasını isteyen, ulemâyı koruyan, fesahat ve belâgat sahibi bir hükümdardı. Onun döneminde ilim hayatında büyük gelişmeler yaşanmış, kıymetli eserler kaleme alınmıştır. Fıkıhta Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî, İbn Akil, Kelvezânî, Kiyâ el-Herrâsî, Ebû Muhammed eş-Şirâzî, Ebû Muhammed ed-Dâmegânî; tefsirde Rızkullah et-Temîmî ve Muhammed en-Ne-sefî; kelâm, fıkıh ve tasavvufta Gazzâlî; hadiste Muhammed b. Ebû Nasr, Ahmed b. Bündâr; tarihte Şücâ' b. Şücâ' ve Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî, Hibetullah b. Mübârek; dinler ve mezhepler tarihinde Şehristânî; tıpta İbnü'l-Vâsıtî, Saîd b. Hibetullah, İbnü't-Tilmiz; şiirde Hüseyin b. Ali et-Tuğrâî, Muhammed b. Ahmed el-Ebîverdi, Harîrî, İbnü'l-Hebbâriyye, İbnü'l-Hâzin el-Kâtib; dilde Ca'fer es-Serrâc, Bâri' en-Nahvî, Ebû's-Seâdât eş-Şecerî gibi âlimler yetişmiş, Gazzâlî ve Ebû Bekir eş-Şâşî bazı eserlerini ona ithaf etmişlerdir. Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî *Tekmiletü Târîhi't-Taberî*'de ondan övgüyle söz eder. Müstazhir-Billâh devrin önde gelen hattatlarından ve aynı zamanda şairi.

Müstazhir-Billâh'ın halifeliği döneminde devlet işleri büyük ölçüde Benî Cehîr ailesine mensup vezirler tarafından idare edilmiştir. Büyük Selçuklu hânedanıyla siyasî ilişkileri güçlendirmek isteyen Müs-

tazhir-Billâh, Sultan Melikşah'ın kızı ve Sultan Muhammed Tapar'ın kız kardeşi Seyyide Hatun ile evlenmiştir (10 Ramazan 504/22 Mart 1111). Halife Müstazhir-Billâh, Fâtımîler'e muhalefet amacıyla 494 Ramazanından (Temmuz 1101) itibaren namazda bescemenin Hanbelîler'e uyularak okunmasını istemiş, yine aynı amaçla Kunut dualarının da Şâfiî mezhebine göre okunmasını emretmiştir (İbnü'l-Esîr, X, 325).

Halife Müstazhir-Billâh, sadece Şark İslâm dünyasında değil Mağrib'deki bazı yöneticiler tarafından da halife olarak tanınmış, hükümdarlar ona başvurup saltanatlarının tasdik edilmesini istemiştir. Nitekim Murâbit Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfin, Müstazhir-Billâh'a elçi gönderip hükümdarlığının onaylanmasını talep etmiş, o da sultanın bu isteğini kabul etmiştir. Yûsuf b. Tâşfin de ülkesinde onun adına hutbe okutmuş, giyim kuşam ve bayraklarında Abbâsîler'in resmî rengi olan siyahı benimsemiştir.

İmar faaliyetleriyle de yakından ilgilenen Müstazhir-Billâh 18 Rebülâhîr 488'de (27 Nisan 1095) Dârülhilâfe'deki Harîm'in çevresine sur yapılmasını emretmiş, surların etrafında hendek kazılmıştır. 503-507 (1109-1113) yılları arasında Dârürrreyhâniyyin adlı yeni bir saray yaptırmıştır. Ayrıca bu dönemde onun teşvik ve himayesiyle medrese, ribât ve türbeler inşa edilmiştir. Müstazhir-Billâh'ın ardından oğulları Müsterşid-Billâh ve Muktefi-Liemrillâh hilâfet makamına geçmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 125-126, 139, 147, 173, 193-197, 200; *Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler: 430-538* (nşr. ve trc. Ali Sevîm), Ankara 1988, s. 28-29, 32-33, 36, 41; İbnü'l-Ezrak el-Fârîkî, *Târîhu Meyyâ-fârîkin ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatif Avad), Kahire 1959, s. 196, 207, 241-243, 265, 284-286; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâî), Leiden 1973, s. 206-209; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 313; IX, tür.yer.; *Ah-bârü'd-devleti's-Selçukîyye* (Lugal), s. 52-54, 57, 67; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 226-233, 260, 279, 309, 323, 325, 366, 371, 417, 441, 471, 514, 533-536, 545; XI, 44, 222, 256; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 81, 84, 97, 116, 237, 240; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, VIII/1, s. 8, 11, 13-14, 18, 23-24, 27, 37-38, 43, 55-56, 62, 70-71, 73-74; İbnü'l-İbrî, *Târîhu muhtaşari'd-düvel* (nşr. Antûn Sâlihânî el-Yesûî), Beyrut 1890, s. 195, 200; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî* (nşr. M. İvaz İbrâhîm Bek - Ali el-Cârim Bek), Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 267-268; Müstevfî, *Târîhi Güzide* (Nevâî), s. 358-359, 444; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, Kahire 1283, II, 360; G. le Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s. 272-273, 279, 283-284, 323, 327, 335; Hüseyin Emin, *Târîhu'l-İrâk fi'l-*

'aşri's-Selçukî, Bağdad 1385/1965, s. 79, 85, 93, 323, 406; C. L. Klausner, *The Seljuk Vizirate: A Study of Civil Administration 1055-1194*, Cambridge 1973, s. 26, 42, 50, 102; Hudaîrî, *Muhtâ-dârât: 'Abbâsiyye*, s. 430-434; Cebrâil Süleyman Cebbûr, *el-Mülükü's-su'arâ*, Beyrut 1401/1981, s. 179-180; Ali Sevîm, *Suriye ve Filistin Selçuklular Tarihi*, Ankara 1983, s. 15, 152, 176, 214; M. Hüseyin Şendüb, *el-Hâdâretü'l-İslâmiyye fi Bağdâd fi'n-nüfi's-sânî mine'l-karnî'l-hâmîsî'l-hicrî (467-512)*, Beyrut 1404/1984, s. 79-241; W. Muir, *The Caliphate its Rise, Decline and Fall*, London 1984, s. 577, 579; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 11, 87, 100, 107, 149; M. Abdullâh İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs: el-'Asrû's-sâlis: 'Asrû'l-Murâbiîn ve'l-Muvahhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Kahire 1411/1990, I, 41, 44, 456; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, bk. İndeks; a.mlf., *Sultan Berkçaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, bk. İndeks; E. J. Hanne, *The Caliphate Revisited The Abbâsîd of 11th and 12th Century Baghdad* (doktora tezi, 1998), The University of Michigan, s. 220-300; K. V. Zetterstéen, "Müstazhir", *İA*, VIII, 832; Carole Hillenbrand, "al-Mustazhir Bi'llâh", *EI²* (İng.), VII, 755-756.

ABDÜLKERİM ÖZEYDİN

el-MÜSTAZHİRİ

(bk. FEDÂİHU'L-BÂTİNİYYE).

MÜSTAZÎ - BIEMRİLLÂH

(مستضى بأمرالله)

Ebû Muhammed el-Müstazî-Biemrillâh el-Hasen b. el-Müstencid-Billâh Yûsuf b. el-Muktefi-Liemrillâh el-Abbâsî (ö. 575/1180)

Abbâsî halifesi
(1170-1180).

23 Şâban 536'da (23 Mart 1142) Halife Müstencid-Billâh'ın Ermeni asıllı bir câriyesinden doğdu ve babasının ölümünden (9 Rebülâhîr 566 / 20 Aralık 1170) sonra nüfuzlu emîrlerden Adudüddin Ebü'l-Ferrec ile Kutbüddin Kaymaz tarafından halife ilân edildi.

Adudüddin'i vezirliğe, Kaymaz'ı ordu kumandanlığına tayin eden Müstazî-Biemrillâh iki yıl sonra Kaymaz'ın baskısıyla Adudüddin'i vezirlikten almak zorunda kaldı. Ertesi yıl onu tekrar göreve getirmek isteyen Kaymaz'la arası açıldı ve Kaymaz'ın, kendi yanına sığınan hazine nâzırı İbnü'l-Attâr'ı ele geçirmek için saraya yönelmesi üzerine halife halkı yardımı çağırdı. Bu durum karşısında Kaymaz Bağdat'tan Musul'a doğru kaçtıysa da yolda öldü (570/1175). Kaymaz'ın kaçmasından sonra vezirlik makamına iade edilen Adudüddin

573'te (1178) yılında bir Bâtını tarafından hac yolunda öldürüldü.

Müstencid-Billâh, Nüreddin Mahmud Zengî'ye Mısır'da Fâtımîler adına okunan hutbeyi Abbâsîler adına çevirmesini isteyen mektuplar yazmıştı. Müstazî de babasının yolunu izleyerek Nüreddin Mahmud'a yeni bir mektup gönderdi (Rebîülâhîr 566/ Aralık 1170). Nüreddin, o sırada Fâtımî hâkimiyetine son vermek için çalışan Mısır'daki nâibi Selâhaddin-i Eyyûbî'den Abbâsî halifesinin isteğini gerçekleştirmesini istedi. Selâhaddin, ilk defa 7 Muharrem 567 (10 Eylül 1171) Cuma günü hutbeyi yalnız bir camide Müstazî-Biemrillâh adına okuttu. Fâtımî Halifesi Âdid-Lidînillâh üç gün sonra bunu haber almadan vefat etti. Değişikliğin fazla yadırganmaması üzerine bir hafta sonraki cuma gününden itibaren hutbeler bütün Mısır'da Abbâsîler adına okunmaya başlandı. Nüreddin bu durumu Mısır'dan gönderilen çok kıymetli hediyelerle birlikte Halife Müstazî'ye bildirdi ve bu vesileyle ondan Mısır ve Suriye üzerindeki hâkimiyetinin resmen tanınmasını istedi. Durumdan memnun kalan Müstazî onun bu isteğini kabul ederek kendisine hükümdarlık alâmetleri gönderdi; bu gelişmeler Bağdat'ta halk tarafından bayram havası içinde kutlandı. Arkasından, Mısır'a iyice yerleşen Selâhaddin-i Eyyûbî, Yemen'de Zebîd yöresine hâkim olan ve daha önce Abbâsîler adına okunan hutbeye son veren Abdünnübî'ye karşı ağabeyi Turan Şah'ı yolladı. Turan Şah, Zebîd bölgesini ele geçirip hutbeyi tekrar Halife Müstazî-Biemrillâh adına okutmaya başladı.

Batıda bu gelişmeler olurken doğuda halifenin gönderdiği ordu Hüzistan hâkimi Türkmen asıllı Şemle'nin (Şimle, Şüm-

le) yeğeni İbn Şenkâ yönetimindeki ordusunu mağlûp etti ve esir alınan İbn Şenkâ'nın başı kesilerek Bağdat'a gönderildi (Şâban 569 / Mart 1174); çok geçmeden Şemle de Türkmenler'le yaptığı bir savaşta öldü. Böylece yirmi yıldan fazla bir zamandır devam eden Hüzistan isyanı Müstazî-Biemrillâh döneminde bertaraf edilmiş oldu. Bu dönemde Irak Selçuklu tahtının arkasındaki gerçek gücün sahibi İldenizliler'di ve sonuncu Irak ve Horasan Selçuklu Sultanı II. Tuğrul çocuk yaşta Atabeg Pehlivan tarafından sultan ilân edilmişti (571/1176). Pehlivan, Halife Müstazî'ye başvurarak Tuğrul'un adının Bağdat camilerinde okunmasını istedi. Halife, Irak Selçuklularının komşu devletler üzerindeki hâkimiyetini göz önünde tutarak bu isteği kabul etmek zorunda kaldı (Muharrem 573 / Temmuz 1177), ayrıca Sultan Tuğrul'a "Rüküddeve ve'd-dîn Kasimü emirî'l-müminin" lakabını verdi.

Müstazî-Biemrillâh 29 Şewal veya 2 Zilkade 575'te (28 veya 30 Mart 1180) vefat etti. Onun halifeliği devrinde Bağdat halkı huzur ve güven içinde yaşadı. Âdil bir halife idi; insanlara iyi davranır, affetmeyi sever ve cezalandırmada aşırı gitmezdi. Cömertliğiyle ünlüydü; bol ihşanda bulunurdu. Birçok örfi vergiyi kaldırmış, daha önce haksız yere alınan pek çok malı sahiplerine geri vermişti.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam* (Atâ), XVIII, 191-254; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 239, 361, 364, 369, 371, 375, 388, 433, 447, 459; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahri*, s. 264, 316, 318-321; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XXI, 68-72; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 370-372; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 262-263; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 444-448; N. Elisséeff, *Nûr ad-*

Din, Damas 1967, I, 26; II, 667, 669, 676; III, 815-816, 818-819; A. Hartman, *an-Nâsir li-Din Allâh: 1180-1225*, Berlin - New York 1975, bk. Indeks; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 57-59; Bahattin Kök, *Nureddin Mahmud Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul 1992, s. 50-54; Eric J. Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbasids of 11th and 12th Century Baghdad* (doktora tezi, 1998), The University of Michigan, s. 362-399; K. V. Zetterséen, "Müstazî", *İA*, VIII, 832-833.

ALİ AKTAN

MÜSTEAR

(مستعار)

Türk müziklerinde
bir birleşik makam.

Sözlükte "eğreti" anlamına gelen müsteâr kelimesi aynı ismi taşıyan bir özel dörtlü veya beşlinin (çeşni) aralıklarla, yani zaman zaman makam seyrine katılması sebebiyle bir makama ad olmuştur. Segâh perdesinde karar eden, diğer bir ifadeyle dizisi segâh perdesi üzerinde kurulmuş olan müsteâr makamının yapısı, segâh makamının seyrine zaman zaman bir müsteâr dörtlü veya beşlinin katılmasıyla ibarettir. Bu yapı, segâh makamı seyri esnasında bu seyre yer yer bir nîm hicaz (bakıye diyezli do) perdesinin katılması şeklindeki ifade edilebilir.

Segâh makamı dizisinin, segâh perdesindeki segâh beşlisine evic perdesinde bir hicaz dörtlüsünün ve yine segâh perdesindeki bir eksik segâh beşlisine nevâ perdesinde bir uşşak-bayâtî dizisinin eklenmesinden meydana geldiği bilinmektedir. Bu dizilere zaman zaman T. S. K. aralıklarından oluşan müsteâr dörtlüsü, T. S. K. T. aralıklarıyla müsteâr beşlisi veya T. S. K. S. aralıklarını ihtiva eden 27 komalık bir eksik müsteâr beşlisinin katılmasıyla müsteâr makamı oluşmaktadır.

Çıkıcı bir seyir takip eden müsteâr makamının güçlüsü nevâ perdesi olup bu perdede yarım karar yapılır. Ayrıca segâh makamının da asma kararları olan nevâda bûselikli ve uşşaklı, dik hisarda bazan uşşak dizisinin ikinci perdesi gibi segâh veya ferahnâklî, rastta rastlı asma kalıplar yapılabılır. Ancak bu makamdaki müsteâr beşlisinin varlığı segâh makamının bütün gelişliğiyle kullanılmasını önlemiştir. Müsteâr eserlerde genellikle segâh dizisinin bir bölümü ile dörtlü veya beşli halindeki müsteâr çeşnisinin birbirine geçkili olarak kullanıldığı görülür. Nota yazımında donanımına segâh makamında olduğu gibi si ve